

เมืองหนองหารหลวง

และ

ภูพานมหานาฬ

ศรีศักร วลัยโกตม วลัยลักษณ์ ทรงศิริ รัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์

มูลนิธิเด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์

เมืองหนองหารหลวง

และ

ภูพานมหาวนาสี

ศรีศักร วัลลิโภดม

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ

รัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์

เมืองหนองหารหลวง และ ภูพานมหานาถ

บรรณาธิการ, ออกแบบปกและรูปเล่ม วลัยลักษณ์ ทรงศิริ พิมพ์ครั้งที่สอง
(ปรับปรุงใหม่) กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ ภาพประกอบ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, ภาพเก่าเมือง
สกลนครของพระคุณยภานุสรประจักษ์ (บุญมาก ดั่งคณะสิงห์) จัดพิมพ์โดย มูลนิธิเล็ก-
ประไพ วิริยะพันธุ์, www.lek-prapai.org หรือ www.facebook.com/lekfound
โทรศัพท์ / โทรสาร ๐-๒๒๘๐-๓๓๔๐, ๐-๒๒๘๑-๑๙๘๘

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
ศรีศักร วลัยโกตม.

เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาถ-- กรุงเทพฯ : มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะ-
พันธุ์, 2556.

142 หน้า.

1. สกลนคร--ประวัติศาสตร์. 2. สกลนคร--ความเป็นอยู่และประเพณี. I. วลัยลักษณ์
ทรงศิริ, ผู้แต่งร่วม. II. รัชนิบูล ดั่งคณะสิงห์, ผู้แต่งร่วม. IV ชื่อเรื่อง. 959.345

ISBN 978-616-91559-0-4

สารบัญ

คำนำ	๕
๑	
“หนองหาร” แห่งสกลนคร วลัยลักษณ์ ทรงศิริ	๖
๒	
แคว้นโบราณหนองหารหลวงและเมืองสกลนคร วลัยลักษณ์ ทรงศิริ	๒๐
๓	
เมืองสกลนครโบราณในรัฐ “ศรีโคตรบูร” และตำนานอุรังคธาตุ ศรีศักร วลัยโกตม	๓๘
๔	
ลำน้ำ ผู้คน และการตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำสงคราม ศรีศักร วลัยโกตม	๕๔
๕	
ภูพานมหานาสิ ศรีศักรวลัยโกตม	๖๒

๖

ภูผาคักดีลีทธีและอรัญวาสสองฝั่งโขง วลัยลักษณ์ ทรงศิริ ๘๔

๗

ภาพถ่ายแห่งความทรงจำจากหนองหาร : “เรือนางคำไหล” ชนที่ ๑
ในงานออกพรรษา พ.ศ. ๒๔๘๒ หนองหาร สกลนคร คณะท้าววัด
รัชนีบูล ตั้งคณะสิงห์ ๑๐๘

๘

เมืองสกลนครจากภาพถ่ายของพระดุลยภาณสรประจักษ์
(บุญมาก ตั้งคณะสิงห์) ช่วงปฏิบัติงานเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาล
ณ เมืองสกลนคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๘๙
วลัยลักษณ์ ทรงศิริ ๑๑๖

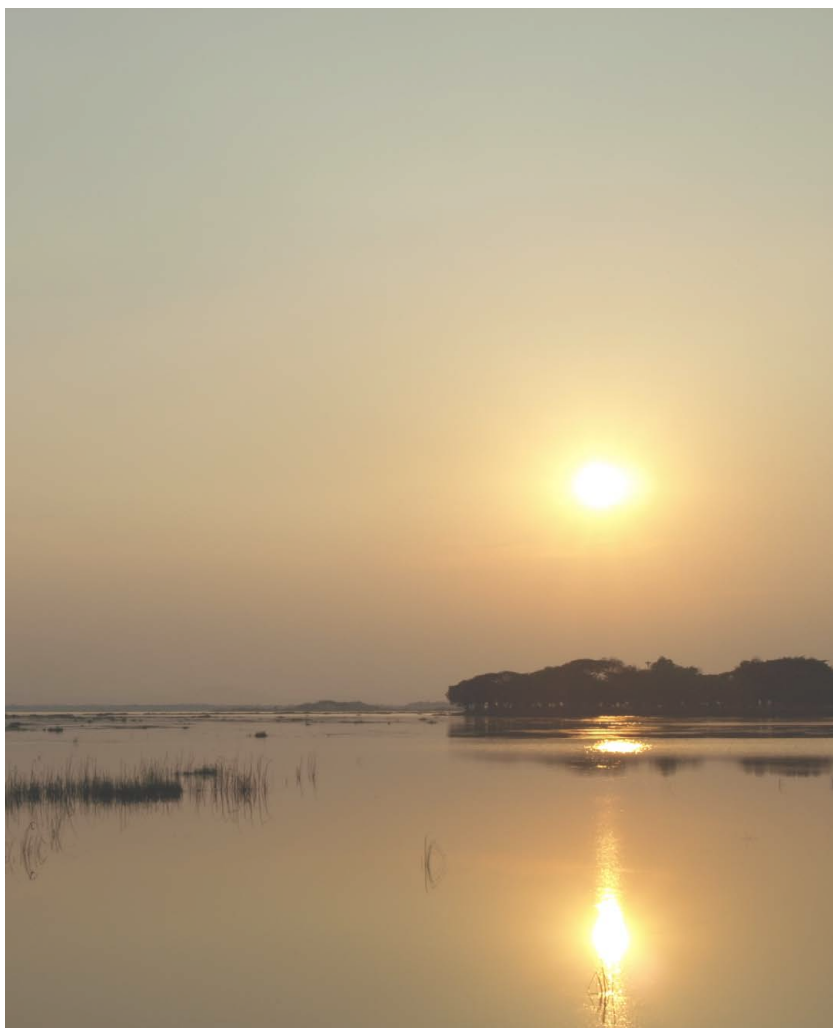
คำนำ

หนังสือเล่มนี้จัดทำแบบเฉพาะกิจเพื่อสร้างความเข้าใจในรากเหง้าและความเป็นมาของบ้านเมืองขนาดใหญ่และสำคัญที่สุดในเขตอีสานเหนือ “เมืองหนองหารหลวง” ที่ต่อมาได้กลายเป็นเมืองสกลนครและมีความสำคัญในฐานะที่เป็น “ถิ่นพุทธธรรม” อันเป็นที่มั่นของพระอริยสงฆ์สายพระป่าที่ใช้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นพื้นฐาน จนกลายเป็นอัตลักษณ์ของความเป็นมทวนาสีแห่งภูพาน

กรณีการคัดค้านการออกโฉนดทับซ้อนลงบนพื้นที่สาธารณะ โดยฝ่ายประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจนำไปสู่กระบวนการเรียกร้องเพื่อการกระทำที่ถูกต้องเมื่อต้นเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ ที่ผ่านมาเพื่อรักษาสมบัติสาธารณะ [Common property] “ดอนสวรรค์” ดอนที่สมบูรณ์ในเชิงนิเวศและมีความหมายต่อชีวิตและสังคมของคนสกลนครทั้งมวล

มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ จึงถือโอกาสอันดีที่พี่น้องชาวสกลนครสร้างปรากฏการณ์ “รักษากันเกิดเมืองนอน” จัดพิมพ์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์และในการเป็นเมืองโบราณที่เป็นถิ่นฐานอันเก่าแก่ในการประดิษฐานพระพุทธศาสนาแบบอริยวาสี เพื่อสืบทอดรากเหง้าและรักษาอัตลักษณ์ในความเป็นเมืองริมหนองน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ และถิ่นมั่นในพุทธธรรมให้คงอยู่เป็นขวัญของบ้านเมืองสืบไป

มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์

๑

“หนองหาร” แห่งสกลนคร

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ

หนองหารหลวง สกลนคร คือหนองน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ พื้นที่โดยรอบเต็มไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพที่เอื้อต่อการตั้งบ้านเมืองและมีร่องรอยการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในยุคเหล็กตอนปลาย จนมาถึงช่วงเวลาร่วมสมัยในวัฒนธรรมเขมรโบราณ จึงมีการวางผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมและมีปราสาทสำคัญๆ หลายแห่งตั้งอยู่ริมหนองหาร

ประมงท้องถิ่นริมหนองหารบริเวณบ้านท่าแร่

สภาพธรรมชาติของหนองหาร หน้าแล้งเริ่มต้นตั้งแต่ราวเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม เมื่อน้ำแห้งหนองหารจะกลายเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ขนาดใหญ่ที่เต็มไปด้วย วัว ควาย ม้า และเป็ดไล่ทุ่งของชาวบ้าน ปะปนอยู่กับนกนานาชนิด กา เหยี่ยว รวมทั้งอีแร้ง ช่วงแล้งสุดจะเหลือพื้นที่น้ำไม่เกิน ๒๐,๐๐๐ ไร่ โดยเฉพาะด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหนองหารก็กลายเป็นหนองเล็ก หนองน้อยหรือหนองใหญ่จำนวนหนึ่ง

แต่พอเข้าฤดูฝนระดับน้ำในหนองหารจะเริ่มสูงขึ้นตั้งแต่เดือนมิถุนายน เป็นต้นไปถึงเดือนตุลาคม พื้นที่น้ำอาจกินบริเวณถึง ๖๐,๐๐๐ ไร่ และหากปีใดน้ำมากอาจถึง ๑๐๐,๐๐๐ ไร่ หนองหารในช่วงนี้จึงเป็นสวรรค์ของปลาหลากหลายพันธุ์ทั้งปลาประจำถิ่นและปลาจากแม่น้ำโขงที่เข้ามาหากิน ผสมพันธุ์ และวางไข่

วิถีชีวิตของคนรอบหนองหารจึงเป็นทั้งชาวนาและชาวประมง หากปีใดน้ำมาก นาที่ชายขอบหนองที่เรียกว่า “นาทาม” เสียหาย แต่ก็จับปลาได้มากมาทดแทน เหล่านี้เป็นแบบวิถีชีวิตปกติของคนที่ย้ายตามแหล่งน้ำใหญ่

สำหรับชาวหนองหารเมื่อระดับน้ำลดลงในเดือนตุลาคมก็จะเริ่มปลูกผักตามฤดูกาล ไล่ลงไปตามพื้นที่ที่น้ำลดไปเรื่อย ๆ จนถึงฤดูหนาว

สภาพแวดล้อม วิถีชีวิตของผู้คนและชีวิตสัตว์รายรอบหนองหารดำเนินอย่างนี้ตลอดเรื่อยมา

ในความเปลี่ยนแปลง

พ.ศ. ๒๔๘๔ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศใช้พระราชกฤษฎีกาเขตหวงห้ามที่ดินในท้องที่อำเภอเมืองจังหวัดสกลนคร ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อหวงห้ามที่รกร้างว่างเปล่าไว้เพื่อประโยชน์ในการบำรุงพันธุ์สัตว์น้ำ แต่ความเป็นจริงแล้วแผนที่แนบท้ายกลับทับซ้อนและครอบคลุมหมู่บ้านที่อยู่มาแต่เดิมก่อนการออกประกาศถึง ๓๕ หมู่บ้าน (ปัจจุบันแบ่งใหม่เป็น ๔๕ หมู่บ้าน) ซึ่งมีทั้งพื้นที่ นา ไร่ สวน บ้าน รวมถึงพื้นที่วัดและโรงเรียนด้วย

ทำให้ผู้คนรอบหนองหารต้องออกมาร้องเรียนทวงถามสิทธิในที่ทำกินของตนคืนจากราชการ หากนับมาถึงวันนี้ก็กว่า ๗๐ ปีแล้ว

ที่ผ่านมาทางราชการพยายามให้ประชาชนผู้ร้องทวงที่ทำกินคืนกลายเป็น “ผู้บุกรุกที่หลวง” แทนที่จะมองว่าเขาเหล่านั้นคือ “ผู้ถูกละเลยรุกที่”

หลังจากออกพระราชกฤษฎีกาแล้ว กรมประมงจึงเริ่มสร้างประตูควบคุมน้ำถึงสองครั้งเพื่อการเพาะเลี้ยงและขยายพันธุ์ปลา

เรือของชาวประมงท้องถิ่นริมหนองหาร ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ
กลายเป็นเพียงเรื่องเล่าจากอดีตเท่านั้น

หนองหารยังเป็นแหล่งน้ำประปาที่สำคัญของชุมชนโดยรอบ

ในครั้งแรกสร้างประตูกั้นน้ำชื่อ “คันแหวพยัคฆ์” เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ซึ่งทำให้ระบบนิเวศของหนองหารเริ่มเปลี่ยนไป

และดูเหมือนจะรุนแรงขึ้นอีก หลังจากสร้างประตูควบคุมน้ำ “สุรัสวดี” แทน เพราะมีการกักระดับการเก็บน้ำให้สูงขึ้นอีก

จนถึงราว พ.ศ. ๒๕๓๕ ปลาตามธรรมชาติจากแม่น้ำโขงที่เคยขึ้นลงตามลำน้ำก่ำก็หายไปจนเกือบหมด

สำหรับสิ่งที่ได้ประโยชน์จริงๆ จากการเพิ่มปริมาณการกักเก็บน้ำคือ การแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำดิบมาทำประปาของการประปาส่วนภูมิภาค เพราะได้นำต้นทุนในราคาถูก รวมทั้งได้นำไปใช้ในการเกษตรของชุมชนรอบหนองหาร

แต่ในทางตรงข้ามกลับทำให้พันธุ์ปลาจากน้ำโขงหายไปเกือบหมด ปลาที่เหลือมีความหลากหลายตามชนิดพันธุ์น้อยและเป็นปลาที่มีพยาธิ มีคุณค่าทางเศรษฐกิจต่ำ ทั้งยังเกิดวัชพืชตักค้ำและขยายตัวอย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้ยังสังเกตได้ว่าน้ำในหนองหารเน่าเสียมากขึ้น ทำให้รัฐต้องใช้งบประมาณในการจัดการมากมาย แต่ก็แก้ได้ไม่ทันกับการขยายตัวของวัชพืช โรคภัยใหม่ๆ ก็เกิดขึ้นกับประชาชนและวัวควายรอบหนองหาร

โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรคที่เกิดจากพยาธิใบไม้ในตับ ทั้งยังมีสาหร่ายพิษที่ทำให้เกิดมะเร็งในตับหรือมะเร็งในถุงน้ำดี ซึ่งสถิติผู้ป่วยจากรอบหนองหารเคยติดอันดับสูงสุดในภูมิภาคอาเซียนมาแล้ว

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนครในสมัยนั้นได้นำปัญหาดังกล่าวไปสู่รัฐสภาและรัฐบาลเพื่อแก้ปัญหาคุณภาพน้ำจากการปล่อยน้ำเสียลงหนองหารโดยไม่มีการบำบัด

รัฐบาลจึงได้สร้างบ่อบำบัดน้ำเสียจากชุมชนในเขตเทศบาลเมืองสกลนคร แต่ก็ทำได้เพียงประมาณ ๗๐ เปอร์เซ็นต์ของน้ำเสียทั้งหมด

และเป็นเพียงการแก้ที่ปลายเหตุเพราะชุมชนขยายตัวเพิ่มขึ้นตลอดเวลา บางชุมชนยังไปตั้งอยู่นอกระบบบำบัด และขาดการบังคับใช้กฎหมายว่าด้วยการปล่อยน้ำเสียลงแหล่งน้ำสาธารณะหรือท่อระบายน้ำสาธารณะ

แม้การแก้ปัญหาด้วยการรวบรวม “น้ำเสีย” ทั้งหมดเข้ามาสู่ระบบบำบัด ก่อนปล่อยลงหนองหารเพื่อทำให้คุณภาพน้ำดีขึ้น แต่วิธีนี้ก็ต้องแลกด้วยปัญหาน้ำระบายไม่ทัน ทำให้เกิดน้ำท่วมขังในเขตเทศบาลเมืองช่วงที่ฝนตกหนัก ทั้งยังต้องเสี่ยงประมาณแก้ไขหลายครั้งจากสาเหตุจากคนและเครื่องกลในระบบทำงานไม่ปกติ และเมื่อเป็นชุมชนแบบเทศบาลบางแห่งริมหนองหารก็ต้องสร้างบ่อบำบัดน้ำเสียขึ้นอีก เช่นที่บ้านท่าแร่ เป็นต้น

ความเป็นจริงแล้วน้ำเสียที่ไหลลงหนองหาร ใช้จะมีเพียงน้ำที่มาจากชุมชนรอบหนองหารเท่านั้น “ลำน้ำพุ” ที่มีต้นน้ำจากอำเภอกุสุมาลย์ ผ่านอำเภอต่างย่อย และอำเภอโคกศรีสุพรรณก็ล้วนรับน้ำเสียที่ยังไม่ได้ผ่านการบำบัดมาลงที่หนองหารทั้งสิ้น

แม้ว่าในอนาคตต่อให้มีบ่อบำบัดน้ำเสียทุกหมู่บ้านรอบหนองหาร แต่หากน้ำเสียจากสองฝั่งลำน้ำพุไม่ได้ผ่านการบำบัด หนองหารก็ยังคงเสี่ยงที่จะเน่าเสียอยู่นั่นเอง

การทำประตูประทิมน้ำที่หนองหารแม้มีส่วนดี แต่ส่วนเสียอาจจะมีมากกว่า ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือสิ่งแวดล้อม

แต่ยังคงน่าแปลกที่ทางราชการกลับมองไม่เห็นจึงสร้างปัญหาซ้อนปัญหามากขึ้นเรื่อยๆ เช่น กรมชลประทานไปทำประตูประทิมน้ำในลำน้ำก่ำที่เป็นเส้นทางระบายน้ำจากหนองหารลงแม่น้ำโขงได้ประตูประทิมน้ำสุรสวัสดิ์อีกถึง ๔ ประตู

เป็นเหตุให้ปัญหาการบริหารจัดการน้ำจากหนองหารยิ่งยากและซับซ้อนขึ้นไปอีก เพราะเกิดน้ำท่วมขังที่นาและบ้านเรือนประชาชนในสองฝั่งลำน้ำก่ำในฤดูฝน

และการขึ้นมาวางไข่ของปลาบางชนิดจากน้ำโขงที่ยังพอมีเหลือบ้าง จึงกลับกลายเป็นไม่เหลือเลย

“หนองหาร” ต้องจัดการโดยท้องถิ่น

ที่ผ่านมาเคยมีการศึกษาทำแผนพัฒนาหนองหารมาแล้วสองครั้ง ครั้งแรกโดยสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและการพลังงาน ซึ่งมีเสียงสะท้อนว่าเป็นแผนที่ดีมาก เพราะเป็นการรวบรวมแผนงานของทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำมาศึกษาแล้วทำเป็นแผนรวม และมีกลุ่มผู้รับจ้างทำแผนฯ ซึ่งต้องนำเสนอผลของการศึกษาหรือการปรับปรุงแผนฯ ที่ศาลากลางจังหวัดสกลนครแทนที่จะไปนำเสนอที่กระทรวงหรือกรุงเทพฯ โดยได้ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมถึงภาคประชาชนเข้าซักถามและแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ ก่อนจะสรุปส่งมอบให้สำนักงานนโยบายและแผนฯ ต่อไป

อีกครั้งหนึ่งจัดทำขึ้นเมื่อไม่กี่ปีมานี้ โดยทางจังหวัดสกลนครได้ว่าจ้างมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ศึกษาและทำแผนพัฒนาหนองหารขึ้นอีกฉบับหนึ่ง

แม้แผนพัฒนาหนองหารทั้งสองฉบับนี้ใช้งบประมาณไม่น้อยกว่า ๒๐ ล้านบาท แต่สุดท้ายแล้วต้องตั้งคำถามต่อไปอีกว่า ทำไมปัญหาของหนองหารจึงยังแก้ไขไม่ได้ และยังมีปัญหาใหม่ๆ เพิ่มขึ้นมาอีก เพราะถึงจะมีแผนแม่บทที่ดีเลิศเพียงใดก็ตาม แต่แผนฯ ก็เป็นแค่กระดาษ หากไม่มีผู้นำไปปฏิบัติ

ตลอดระยะเวลาเกือบ ๗๐ ปีที่ผ่านมา รัฐใช้งบประมาณลงไปพัฒนาหนองหารได้ประโยชน์บ้าง สูญเปล่าบ้าง ก็ดูเหมือนไม่มีใครต้องรับผิดชอบสิ่งเหล่านี้เท่ากับประชาชนที่ต้องแบกรับการพัฒนาที่ตนเองไม่เคยมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

“ดอนสวรรค์” พื้นที่สาธารณะของพลเมืองที่กำลังจะกลายเป็นกรรมสิทธิ์ศาสนสมบัติกลางของหน่วยงานรัฐ

จากภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหาร สภาพของหนองหารและเมืองสกลนครก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ พบเห็นดอนหรือเกาะในหนองหารชัดเจนหลายแห่ง แต่ดอนที่ใหญ่ที่สุดและเต็มไปด้วยป่าไม้หนาแน่นคือ “ดอนสวรรค์”

ดอนสวรรค์และดอนต่าง ๆ ในหนองหาร คือที่พักเมื่อชาวบ้านมาจับปลา
และเป็นที่พักผ่อนของชาวเมืองสกลนครเมื่อเข้าหน้าแล้ง
ไม่มีหน้าที่เป็นศาสนสถานอย่างถาวร นอกจากจะมีการปลุกวิเวก
เพื่อปฏิบัติวิปัสสนาของพระสงฆ์ในอดีต

ที่อยู่ทางมุมด้านขวา ส่วนเมืองเก่าสกลนครที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัสนั้นก็ยังเห็นขอบเขตของแนวกำแพงที่มีสองชั้นอย่างชัดเจน สภาพของหนองหารยังมีน้ำขึ้นลงตามฤดูกาลและมีความอุดมสมบูรณ์สูงสุด

ส่วนภาพถัดมาเป็นภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหารราว พ.ศ. ๒๕๔๐ หนองหารถูกปรับเปลี่ยนจากประตูกันน้ำแล้ว แนวขอบเขตของกำแพงเมืองถูกรื้อหายไป แทนที่ด้วยแนวถนนในปัจจุบันจนแทบไม่เหลือร่องรอยบนพื้นดิน ดอนสวรรค์ทางด้านบนขวามือนั้นพื้นที่ป่าไม้หายไปจนเหลือน้อยเต็มที

สภาพน้ำในหนองหารดูตื้นเขินด้วยน้ำที่ไม่ได้ไหลหมุนเวียนตามธรรมชาติ แสดงถึงสภาพหนองหารกำลังอยู่ในสภาพถดถอยและมีปัญหาในเรื่องระบบนิเวศ

เพราะมีการนำเสนอว่า “ดอนสวรรค์” มีพื้นที่วัดร้างเพราะมีการประกาศในราชกิจจานุเบกษา พ.ศ. ๒๔๗๒ เรื่องการเรียไ้เงินไปซ่อมพระอุโบสถที่ดอนสวรรค์โดยการนำของข้าราชการท้องถิ่นในยุคสมัยนั้น แต่ก็ไม่พบว่ามีการประกาศวิสุงคามสีมาแต่อย่างใด

เปรียบเทียบกับภาพที่ถ่ายไว้เมื่อราว พ.ศ. ๒๕๐๙ เห็นว่าหนองหารและดอนสวรรค์ยังมีหาดทรายขาว น้ำใส เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวพักผ่อนสำหรับครอบครัวผู้คนในเมืองสกลนครซึ่งเป็นที่ยอดนิยมในอดีต ภาพดังกล่าวถ่ายหน้าอุโบสถที่น่าจะเป็นหลังเดียวกับที่ระบุไว้ในราชกิจจานุเบกษาที่มีนายอำเภอเมืองสกลนครเรียไ้เงินเพื่อสร้างหลังนี้

ในช่วงเวลาที่ผ่านไปราว ๓๗ ปี ก็น่าจะมีสภาพทรุดโทรมไปตามเวลาเช่นที่เห็นอยู่ อาคารหลังนี้ปัจจุบันไม่พบว่ามีอยู่แล้วและไม่ทราบว่าจะถูกรื้อไปตั้งแต่เมื่อใด เมื่อล้มเก่าถูกรื้อไป จึงมีการสร้างใหม่ขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๔ และแก้ไขเพิ่มเติมหลายครั้งจนเป็นเช่นนี้

ต้นเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ ที่ผ่านมา ภาคประชาชนในพื้นที่สกลนครต้องออกมาทักท้วงคัดค้านการออกโฉนดที่ดินบนดอนสวรรค์ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่เกือบทั้งดอนจากการดำเนินการของภาครัฐ โดยมีคณะสงฆ์และกรมการธิการทาง

ภาพถ่ายทางอากาศเปรียบเทียบ
พื้นที่ป่าไม้บริเวณดอนสวรรค์
ภาพบนคือหนองหารและเมือง
สกลนครราวก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐
ป่าไม้ยังมีสมบูรณ์ ส่วนภาพล่าง
ดอนสวรรค์เมื่อราว พ.ศ. ๒๕๔๐
พื้นที่ป่าไม้หายไปจนบางตา

ภาพบนคือโบสถ์ที่ดอนสวรรค์
ซึ่งสร้างขึ้นด้วยเงินบริจาคเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๗๒ และประกาศใน
ราชกิจจานุเบกษา
แต่ไม่มีการประกาศวิสงคามสีมา
ในระยะต่อมาแต่อย่างใด
ถ่ายเมื่อราว พ.ศ. ๒๕๐๙
ส่วนภาพล่างเป็นสภาพแวดล้อม
ของดอนสวรรค์ที่มีความพยายาม
จากสำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ
ประกาศเป็นเขตวัดร้างทับซ้อน
ลงบน พื้นที่สาธารณประโยชน์

ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมของรัฐบาลเป็นฝ่ายสนับสนุนจนถึงขั้นส่งตัวแทนเดินทางมาประชุมที่จังหวัดสกลนคร

ความพยายามของคณะสงฆ์ที่จะทำให้พื้นที่ดอนสวรรค์ในหนองหารเป็นกรรมสิทธิ์ศาสนสมบัติกลางมีมาโดยตลอด ตั้งแต่ความพยายามขึ้นทะเบียนเป็นวัดร้างและการออกแนวเขตพื้นที่

จนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๖ ที่มีการหยิบยกประเด็นนี้ขึ้นมาหารือกันอย่างเข้มข้น แต่ก็ยังไม่ได้ถูกนำมาตัดสินใจหรือแก้ปัญหาให้เด็ดขาดไปในทางใดทางหนึ่ง

วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕ มีการประชุมที่วัดแจ้งแสงอรุณ ผู้ร่วมประชุมได้แก่พระสังฆาธิการและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง โดยมีนายประกอบ จิรกิติ รองประธานคณะกรรมการการศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมคนที่ ๒ เป็นประธานฝ่ายฆราวาส โดยมีนางวิจิตา ประสงค์วัฒนา รองผู้ว่าราชการจังหวัดสกลนครขณะนั้น และนางสาวลีลาวดี วัชรโรบล ในฐานะเลขานุการคณะกรรมการ เป็นต้น

ที่ประชุมมีมติให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จังหวัดสกลนคร และสำนักงานที่ดินปทุมธานีเพื่อออกหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยให้นำเรื่องเข้าสู่ที่ประชุมคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐและออกหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ตั้งคณะกรรมการตรวจสอบแก้ไขปัญหาที่ดินวัดร้างในจังหวัดสกลนครและเสนอให้ส่งรายงานการประชุมให้คณะกรรมการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและเจ้าคณะจังหวัดสกลนครทั้ง ๒ นิการ

โดยทางฝ่ายตัวแทนข้าราชการของจังหวัดสกลนครกล่าวโดยมีบันทึกไว้ในรายงานการประชุมว่า กรณีดอนสวรรค์นี้อยู่ในขั้นตอนการรังวัดออกโฉนดที่ดิน โดยกำหนดให้สำนักงานที่ดินจังหวัดสกลนครรังวัดในวันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕ ใช้เวลาประกาศแนวเขตอีก ๓๐ วัน หากไม่มีผู้คัดค้านก็จะนำเข้าสู่การพิจารณาของ “กปร.” หรือคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐเพื่อขออนุมัติออกหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ให้แก่วัดดอนสวรรค์และถวายให้แก่คณะสงฆ์ ส่วนคณะสงฆ์จะไปบริหารอย่างไรก็ตามแต่ความเห็นชอบ

นายประกอบ จิรภิติ ยังกล่าวสรุปว่า “กรณีวัดคอนสวรรค์ คงจะไม่มีใครคัดค้าน และนอกจากกรณีวัดคอนสวรรค์ (ที่มีปัญหา มาก) พวกเราพร้อมจะให้ความช่วยเหลือแก่พระคุณเจ้า และเมื่อได้ หนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินแล้วก็จะได้ถวายให้ทางคณะ สงฆ์ดำเนินการหาพระภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษาในวัดต่อไป”

ความง่ายดายในยุคปัจจุบันนี้ จะแตกต่างไปจากการประชุมครั้งที่ผ่าน ๆ มาเมื่อมีปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์บนที่ดินบนคอนสวรรค์อย่างเห็นได้ชัด เพราะ หน่วยงานต่างๆ ในจังหวัดสกลนครและใกล้เคียง ถกเถียงกันจนเป็นปัญหาใหญ่ ถึงอำนาจหน้าที่ของแต่ละฝ่าย จนต้องพึ่งพาสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

จนเป็นที่มาของการวินิจฉัยเพื่อตัดสินในขอบข่ายอำนาจหน้าที่ของหน่วย ราชการต่างๆ ย้อนความจากอดีตจนถึงเมื่อเร็วๆ นี้ว่า หน่วยงานใดควรมี อำนาจหน้าที่ดูแลรักษาพื้นที่หนองหาร ไม่ว่าจะเป็นกรมที่ดิน กรมประมงใน การบำรุงรักษาสัตว์น้ำ การดูแลไม่ให้มีการบุกรุกพื้นที่เพื่อให้หนองหารเป็น “ที่สาธารณประโยชน์” อย่างสมบูรณ์

เพราะที่ดินบริเวณ “หนองหาร” เป็นที่ดินซึ่งอยู่ในบริเวณที่กำหนดให้ เป็น “ที่ดินหวงห้ามตามพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตหวงห้ามที่ดินในท้องที่ อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร พ.ศ. ๒๔๘๔ ว่าด้วยการหวงห้ามที่ดิน รกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๗๘” ประกาศเป็น เขตหวงห้ามไว้เพื่อประโยชน์ในการบำรุงพันธุ์สัตว์น้ำและห้ามมิให้ผู้ใดเข้าทำรั้ง จัดทำหรือปลูกสร้างด้วยประการใดๆ ในที่ดินนั้น เว้นแต่จะได้รับอนุญาตเป็น หนังสือจากเจ้าหน้าที่คือ “ข้าหลวงประจำจังหวัดสกลนคร”

ดังนั้นเมื่อ “คอนสวรรค์” ยังมิได้ถูกถอนสภาพหรือโอนไปใช้เพื่อการอื่น โดยถูกต้องตามบทบัญญัติของกฎหมายที่ดิน บริเวณนี้ก็ยังคงเป็นสาธารณสมบัติ ของแผ่นดินประเภททรัพย์สินสำหรับพลเมืองใช้ร่วมกันตามประมวลกฎหมาย แพ่งและพาณิชย์

สำนักงานกฤษฎีกาอ้างว่าการดำเนินการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณ "หนองหาร" นี้ ต้องกระทำไปเพื่อการส่งเสริมหรือรักษาบริเวณนี้ให้คงสภาพเป็นสถานที่สำหรับการบำรุงพันธุ์สัตว์น้ำอันจะเป็นประโยชน์แก่กิจการประมงต่อไป

ฉะนั้นอำนาจหน้าที่ในการดูแลรักษาที่ดินบริเวณหนองหารจึงเป็นทั้งของกรมประมงและนายอำเภอแห่งท้องที่

ดอนสวรรค์หรือพื้นที่หนองหารเป็น "ทรัพย์สินส่วนรวม" ที่เป็นของแผ่นดินหรือสมบัติกลาง คณะสงฆ์ หรือทางผู้สร้างสิมหรือโบสถ์ไม่เคยคิดเข้าครอบครองแม้แต่กล่าวถึงอาณาเขตพื้นที่ความเป็นวัดไว้แต่อย่างใด แต่ในปัจจุบันในยุคสมัยซึ่งที่ดินมีค่ามาก

การออกเอกสารสิทธิให้ขอบเขตของวัดร้างที่ไม่เคยมีอาณาเขตให้ครอบคลุมพื้นที่ทั้งเกาะทั้งดอนสวรรค์นั้นถือว่าเป็นสิ่งผิดปกติที่ไม่สมควรยอมรับได้ “ดอนสวรรค์” จึงถือเป็นที่สาธารณประโยชน์ที่ทุกคนมีสิทธิใช้ได้ในการครอบงำกฎหมายที่ไม่รู้กล่าวพื้นที่โดยอ้างสิทธิหรือใช้ประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียวหรือถือเป็นของตนเอง

บทเรียนจาก “หนองหาร”

บ้านเมืองขนาดใหญ่ตั้งแต่โบราณมามากตั้งอยู่ใกล้หนองน้ำขนาดใหญ่สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับชาวบ้านชาวเมือง โดยมนุษย์จะปรับตัวเพื่อให้เข้ากับธรรมชาติและไม่ฝ่าฝืนหรือไปขัดแย้งกับธรรมชาติ เพราะสภาพแวดล้อมมีความยิ่งใหญ่เกินกว่าเทคโนโลยีอันทันสมัยจะเข้าควบคุมได้โดยไม่เกิดผลกระทบเป็นลูกโซ่ตามมา

หนองน้ำขนาดใหญ่ในอีสานเป็นหัวใจของบ้านเมืองถูกเปลี่ยน ถูกปรับ ถูกขัดขึ้นให้กลายเป็นแอ่งน้ำเพื่อรองรับน้ำเพียงอย่างเดียว โดยเชื่อในวาทกรรม “อีสานแล้ง”

แต่ความรู้อันสั่งสมจากบรรพบุรุษที่เคยปรับตัว ปลูกข้าว หาปลาที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์กลับถูกทำลายสิ้นจากเส้นขอบรังกำหนดขอบเขตของหนองน้ำอันเข้มงวด ทั้งที่ธรรมชาติของน้ำไม่เคยอยู่นิ่งแต่จะขยับขยายขึ้นลงตามระบบในธรรมชาติที่ถ่ายเท

ขอบเขตอันแข็งกระด้างนี้สร้างปัญหาให้กับคนสกลนครรอบหนองหารทั้งชาวบ้านและชาวเมือง อ่างกักเก็บน้ำตามความผันของรัฐบาลกลายเป็นบึงเก็บน้ำเสีย ทำให้เกิดการสูญเสียที่ดินทำกินเพียงเพราะการจำกัดขอบเขตของพื้นที่อนุรักษ์โดยไม่พิจารณาประเด็นทางสังคมหรือการตั้งถิ่นฐานที่มีมาแต่อดีตแต่อย่างใด

ความพยายามออกเอกสารสิทธิบนที่ดินสาธารณะประโยชน์ในเร็ววันกับปัญหาที่รัฐเข้าครอบครองพื้นที่ทำกินของชาวบ้านรอบหนองหารไปอย่างมากมายนานกว่า ๗๐ ปี ดูจะเป็นการแก้ปัญหาที่ประดักประเดิดและไม่น่าเชื่อว่าจะเกิดเหตุเช่นนี้ได้

หนองหารควรเป็นสมบัติสาธารณะที่ควรทบทวนการแก้ปัญหาทั้งสภาพนิเวศที่เปลี่ยนแปลงและการเข้ายึดครองสิทธิ

ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานหรือองค์กรใดๆ ก็ไม่ควรมีอำนาจเหนือกฎหมายเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

ประสาธ ตงศิริ, โครงการ “ร่วมก่อกุศลกรรมที่หนองหาร สกลนคร” เอกสารเพื่อใช้ในบทสารคดีพอเพียงเพื่อแผ่นดินเกิดตอน “เปลี่ยนหนองหาร: ผลกระทบต่อชีวิตและสังคมคนสกลนคร”, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

๒

แคว้นโบราณหนองหารหลวงและเมืองสกลนคร

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ